

УДК: 821.163.41:7.079]:316.75(497.11)''1987/2005'';
821.163.41'773.612.2:32(497.11)''1987/2005''
примљено за штампу: 10. 3. 2010.

Јована Диковић

Етнографски институт САНУ
jokileto@eunet.rs

Метафоре у оквиру политичког дискурса¹

У овом раду посматрам употребу метафора у оквиру ангажованих политичких говора, у периоду од 1987. до 2005. године у Србији, на примеру Вукових сабора. У политичком дискурсу, њихова функција је неретко усмерена ка остваривању политичких циљева и обликовању политичког мишљења, што се приказује кроз два периода – од 1987. до 2000. године, и од 2001. до 2005. године. Метафоре су, према томе, анализиране као идеолошки ресурси за промовисање и концептуализацију одређених интереса, који имају важан утицај на кључне вредности и ставове. Поред метафора, такви ресурси могу бити и симболи, па се у закључном делу упућује на размишљање о њиховом узајамном односу и паралелној употреби у политичком дискурсу.

Кључне речи: метафоре, политички дискурс, политичка реторика, Вукови сабори.

Метафоре представљају веома важан сегмент људске комуникације. Оне на специфичан начин уобличавају како вербалну тако и невербалну комуникацију, и уједно синтетишу сазнања и/или истине о свету и о нама.² Изворно грчког порекла, реч метафора (*μεταφορά*) значи пренос, и углавном се дефинише као „језично изражајно средство преношења значења или неуобичајене употребе речи“ (Живковић 1992, 453) . У исцрпној семиотичкој студији *The Meaning of Meaning*, аутори Чарлс Огден и Ајвор Ричардс дали су најпознатији преглед и синтезу научних употреба метафора (Ogden, Richards 1985). Метафоре су – према њима – „употреба једног означитеља (референце) за скуп ствари између којих постоји одређени однос да би се олакшало уочавање аналогног односа који постоји у некој другој скупини ствари“ (Ogden, Richards,

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту бр. 147020 „Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка проучавања културних промена“, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

² О метафорама као фундаменталним аспектима људске комуникације, из антрополошко-семантичке перспективе видети: „The Metaphor as a Mediator Between Semantic and Analogic Modes of Thought“ (Beck 1978, 83-97). Такође, о семантичком значају метафора у говору и мишљењу и њиховом менталном структурирању, видети: *Метафоре у мишљењу и језику* (Кликовац 2004).

213). Идентификујући апстрактну форму одређеног контекста, метафорички језик позајмљује нешто од њега и примењује то на ону групу ствари коју је теже разумети (Исто). У најширем смислу, дакле, метафоре се примењују у оним тренуцима у којима постоји одређени комплексан или апстрактан проблем, који треба објаснити или приближити циљаној публици тако што се једна врста објеката или радњи користи уместо неке друге, а да би се указало на сличност између њих.

У овом раду је пажња усмерена на једну ограничену употребу метафора, тј. на инструментализацију метафора у политичком дискурсу. Политички потенцијал метафора огледа се у томе што се оне као облици најразличитијих искуствених евалуација – неретко представљају као неприкосновени и објективни судови, који су независни од било какве политичке интервенције и контекста. У оквиру политичке реторике,³ оне могу индиректно да утичу на нормирање одређеног погледа на свет и вредности,⁴ као и да – путем интегрисаних и мобилизацијских функција – делују на сентименте и опредељења колектива. Такође, метафоре апстрактне појмове – попут нације, државе и колективне судбине – једноставније предочавају као конкретне и недвосмислене појмове са јасним значењем, па често због тога представљају погодна средство за политичке актере.

У раду су анализирани одређени цитати који садрже метафоре које су у обраћањима јавности користили говорници Вукових сабора,⁵ у периоду од 1987. до 2005. године. Говорници су (политичари, академици, књижевници, професори факултета, уметници) користили ову манифестацију⁶ да би, између осталог, дали своје или, пак, партијско мишљење о актуелним политичким догађањима. Предмет анализе су стога метафоре које су директно или индиректно упућивале на актуелне политичко-националне теме од 1987. до 2000. године и на промену идеолошко-политичке парадигме након 2000. године. Циљ рада је да се прикаже како се кроз употребу различитих метафора у политичком дискурсу вршила идеологизација наратива, структурисање одређених политичких интереса, колективних ставова, као и утврђивање политичких парадигми.

³ У студији *Politicians and Rhetoric* показана је систематска употреба метафора у реторичи водећих британских и америчких политичара, који су их користили да би створили политички мит о чудовиштима, злочинцима или херојским лидерима. Видети у: (Charteris-Black 2005).

⁴ У том смислу, како сматрају Шлезингер и Ло, метафоричко мишљење може да има и дескриптивне и прескриптивне импликације: „Заиста, метафоре могу да генеришу нормативни скок од података до препорука, од чињеница до вредности, од ‘јесте’ до ‘требало би’ што може снажно да обликује опредељења доносилаца одлука”, као и оних у чије име се одлучује (Schlesinger, Lau 2000, 612).

⁵ О политичкој инструментализацији Вукових сабора видети: „Политичка инструментализација Вукових сабора од 1987. до 2005. године“ (Диковић 2009).

⁶ О великом политичком потенцијалу светковина и ритуала видети: *Политичке светковине и ритуали* (Ђорђевић 1997).

Да нема ветрова ђауци би небо ђремрежили Употреба метафора у политичкој реторици

Значење метафора зависи од њиховог преноса или превода у конкретно искуство (Schlesinger, Lau 2000, 612). Другим речима, њихово тумачење зависи од одређеног социјалног, политичког или културног контекста, у односу на који – по принципу аналогije – примена метафора проналази своју сврху. Тако се приписано значење (од стране говорника) одабраних метафора у овом делу рада подудара са одређеним политичко-социјалним догађањима у Србији од 1987. до 2005. године. Као што је већ поменуто, метафоре могу да имају дескриптивне, али и прескриптивне импликације. Оне сликовито или кроз игру речи описују и објашњавају одређену ситуацију, али се, такође, њиховом употребом могу учитавати одређени нормативни и вредносни ставови, нарочито уколико се појављују у оквиру политичког дискурса. Стога су, у овом делу рада, кроз различите примере политичке реторике, анализирани метафоре које имају дескриптивни или прескриптивни карактер и које су категорисане по различитим групама.⁷

1) *Медицинске метифоре*. У категорију медицинских метафора могу се сврстати искази јавних политичких говора који указују на аналогije организма и друштва, поредећи тако све симптоме опоравка или патологије организма и фазе кроз које пролази са симптомима и фазама развоја друштва. У том циљу, најчешћи су искази са релацијом здраво – болесно, а илуструју се кроз фразе „оздрављења“ или „обољења“ одређеног друштвеног поретка и друштва у целини. Позитивни изрази, који су ређи, описују дату ситуацију на следеће начине: „мере које воде оздрављењу“, „опоравак друштва“, и томе слично. Такође, у јавним говорима су присутни изрази који негативно оцењују одређену ситуацију, као на пример: „рецидиви прошлости“, „затровати туђом идеологијом“, „слободни радикали“,⁸ и томе слично.⁹ Анализирајући исказе главних говорника Вукових сабора и Саборских дана, издвојила сам неколико примера који спадају у тип медицинских метафора, а које у највећем броју случајева одликује прескриптивни карактер.

Реченица Милорада Павића, изговорена на 55. Вуковом сабору: „Вук је увек једном ноћом, и ѿо оном здравом, која му је омогућавала да се креће, био у Евроји“ (*Политика*, 18. 09. 1989) (подвукла Ј. Д.), представља први пример

⁷ Принцип поделе метафоричних исказа у оквиру политичке реторике преузет је од аутора књиге *Идеологија у говору* – Ивана Иваса (Ивас 1988).

⁸ У емисији „Утисак недеље“ на Телевизији Б92, један од гостију је изјавио да су слободни радикали опасни и по организам, а камоли за друштво, алудирајући при том на Српску радикалну странку.

⁹ „Сусан Сонтаг је указала на разлику у политичкој употреби метафора појединих болести, то јест када се болешћу именује идеолошка опасност. Уобичајено се спомињу туберкулоза, рак, сифилис, колера, чир, заразе, гангрене, затрованост (...). Данас је туберкулоза ишчезла из политичког говора јер је пронађена јача слика: рак, који извесно симболизира идеолошко неја (друго, страно, туђе) и који због могућности преобразбе (метастазе) захтјева радикалну терапију, то јест одстрањење болесног мјеста“ (Ивас 1988, 208).

медицинске метафоре. Уколико се један друштвени поредак замисли као људско тело, глава би била законодавна и судска власт, руке – извршна власт, а труп и ноге – народ који чини то друштво и бира ту власт. У складу са таквим поређењем, и поред изостајања метафоре „болесне ноге“ у овом исказу, она прећутно и индиректно, у ствари, представља негативну квалификацију и критику спољно-политичких поступака тадашњих политичара и елите, који предводе становништво које, са друге стране, бира такву власт.¹⁰ Супротно томе, метафором о „здравој нози“, у овом контексту, пре се мисли на идеје прогресивне политичке и културне елите, чију тежњу ка европеизацији и ширењу културно-политичких веза спутава онај део који је у исказу прећутно материјализован у „болесној нози“. Све у свему, метафора раскорака између Србије и Европе може да се схвати као приказ тадашњег објективног стања унутрашње и спољнополитичке државне нестабилности, али и као препорука за неопходну промену политичко-идеолошке парадигме и реторике. Ова Павићева иронија, дакле, може се подједнако односити на политичко-идеолошки индоктринирано друштво, али и на државнички врх тадашње СФРЈ.

Други пример медицинских метафора представља мисао академика Матије Бећковића: „Лудило је заразно (...)“ (*Вечерње новосићи*, 17. 09. 1990). Иако није прецизирао ко је тачно луд, по другом делу његове реченице може се закључити да се она односи на Хрвате, јер је смисао целокупне изјаве био да Срби у својој дугој историји нису имали таквог непријатеља каква је била Независна држава Хрватска. Ова констатација, с једне стране, не мора да се подведе под метафорични исказ, јер је више него експлицитна. Лудило, као озбиљно психосоматско обољење, указује, између осталог, на потпуно изобличену перцепцију стварности и окружења. Оно може бити потенцијално и наследно, али не и „заразно“. Користећи ову метафору, Матија Бећковић је језгровито апострофирао и описао напетост политичке ситуације у СФРЈ, у којој је брзина распарчавања територија и бујања национализама почела да поприма меру „епидемије“. Такође, овај исказ је посебно значајан и због тога што је, истичући стварање (националистичких) међудржавних антагонизама, Бећковић јасно одредио своју опредељеност за једну од две стране у сукобу, а тиме и својим исказом, врло вероватно, инструкирао исту опредељеност одређеног дела публике.

Међу медицинске метафоре могу се уврстити и следеће реченице: „Вуков сабор је у овим данима мелем на велику (нам) рану“ (*Нин*, 18. 09. 1992); „(...) наш рањени културни йонос и визија о зацељивању рана (...)“ (*Вечерње новосићи*, 18. 09. 1995); „(...) болно наїризају косметска драма (...)“ (*Полиџика*, 14. 09. 1999) (подвукла Ј. Д.). Овакви метафорични искази указују на угрожени

¹⁰ Наставак Павићеве реченице јасно упућује на тај смисао поруке: „Шта Вук ради у Европи? Оно што ми овде и Срби у свету треба да радимо, али то чинимо веома ретко. Он одржава везе са најугледнијим научницима и писцима Немачке и Аустрије, са таквима као што су Гете или Грим. Са најугледнијим филозофима и историчарима књижевности Русије, ако је у Русији. Такве везе ми смо скоро све покидали. Србија већ педесет година нема спољну политику“ (*Полиџика*, 18. 09. 1989).

државни и територијални интегритет земље, која се пореди с реконвалесцентом или пацијентом коме болест не јењава, већ се погоршава. Да би дочарали колико је држава озбиљно „болесна“, говорници Вукових сабора употребљавали су придеве „велико“ и „болно“, који упућују на „ужарена“ места – Косово и Метохија, Босна и Хрватска. Говорници Сабора су свој субјективни и емотивни однос, који су имали према актуелним политичким дешавањима у земљи, учитавали у овакве изјаве, да би тим путем, свесно или несвесно, поспешили ефекат групне емпатије и колективног осећаја неправде и жртве. Такве и сличне национално-политички обојене тврдње, дакле, производе осећај колективног јединства, дељења заједничке судбине, па и несреће, и на тај начин подстичу јачање друштвене солидарности у тренуцима у којима су све реалне структуре државног и друштвеног живота пољуљане.

Као последњу, потенцијалну медицинску метафору издвајам реченицу професора Радоша Љушића: „Вуков *вајај* Срби сви и свуда“ (*Политика експрес*, 20. 09. 2004) (подвукла Ј. Д.). Ова изјава је интересантна због емоционалне обојености израза који, заправо, говори о хроничним идеолошким и династичким сукобима и расколима међу Србима. Међутим, треба рећи да је Вукова крилатица неретко политички злоупотребљавана и најчешће погрешно тумачена. Њена тенденциозна интерпретација – као метафоре духовног сабирања српства и политичко-националистичке мобилизације становништва – била је посебно уочљива на Вуковим саборима у периоду од 1987. до 2000. године (Диковић 2009). Али, по другачијим интерпретацијама (у складу са којом је и Љушићева), она се односила на вечите идеолошке и династичке деобе српског становништва (на карађорђевићевце и обреновићевце, на четнике и партизане, комунисте и монархисте, присталице ћирилице и латинице, прозападњаке и происточњаке, милошевићевце и антимилошевићевце, и томе слично), као и на Вуков национални и културни програм, који је представљао покушај да се пренебрегну разлике које би се испречиле готово сваки пут у историјски важним тренуцима.¹¹

2) *Градитељске меџафоре*. „Будући да је сврха политичког говора организацијска (‘градитељска’) и да му је стало да се таквом и представи, честа је и градитељска (грађевинарска) метафора, с основном сликом грађења (...). Основна је порука градитељске метафоре чврстина (моралност, несумњивост) онога што се говори и самог говорника, те усмјеравање на чврстину (збијање редова) како би се заједница својом организираношћу одупрла ирационалном воденом (растакајућем, ентропичном) елементу зла (бити поплављен или заплуснут валом, на пример национализма)“ (Ивас 1988, 208). У говори-ма који садрже градитељске метафоре, „квалитет грађевине постаје квалитет аргумента“ (Јанићијевић 2000, 197).

¹¹ О наративима о неслози и нејединству међу Србима видети: “The social origins and political uses of popular narratives on Serbian disunity” (Наумовић 2005). Такође, студија *Језик и друштвена историја* говори о веома бурном периоду 19. века, који је обележен превирањима и жустрим сукобима – како на пољу политике у процесу успостављања државне самосталности, тако и обновом културног и националног идентитета, када је настала и расправа о језику међу српским интелектуалцима као најзначајнија тог доба. Видети у: (Јовановић 2002).

Од значајнијих градитељских метафора говорника издвајам следеће: „Подстицали су борбени дух народа, *орјанизовали снаге*, и из пораза, из пепела, *погинули* ову земљу“ (*Полиџика*, 21. 09. 1987); „Изазвала је њега крајња нужда, али му се *шемељи* и *основа* налази у *дуго таложеном* и скупо плаћеном *искусству* које је земљу *вековима традило* и *дизало*, а није је *рушило* и *расипало*“ (*Вечерње новости*, 19. 09. 1988); „Пред нашим очима се (...) одвија духовно сабирање целокупног српства, *тради јединство српској духовној просјора*“ (*Борба*, 16. 09. 1991) (подвукла Ј. Д.). Ове исказе превасходно сврставам у групу градитељских метафора, иако је веома уочљива њихова идеолошка и пронационалистичка интенција. Поред слика о „бази“ (територија) и „надградњи“ (историја, традиција), апострофирано је вишевековно искуство,¹² као један од посебних колективних покретача. Оно је у јавним говорима представљало респектабилан аспект традиције српског друштва, према којој и у односу на коју је требало да се успоставе пожељни вредносни и морални оквири. Због тога су ове метафоре, у којима су сублимиране позитивно валоризоване представе, такође и прескриптивне, јер заговарају доследно поштовање вековног искуства и традиције, као узора напретка и непрекинутог просперитета српског друштва.

Као посебну градитељску метафору издвајам: „*Градећи своје патириотско осећање, традићемо основу* за неку *друћу кућу*, којој неће претити паликуће, која неће нестајати у ветруштинама ратова (...)“ (*Полиџика*, 21. 09. 1992) (подвукла Ј. Д.). У овом исказу постоји доста елемената према којима би могао да се сврста у тзв. метафоре о непријатељима, али због метафоричких „градитељских“ претензија припада и овој другој групи. Држава, која је десеткована ратовима, поступа тако што појачава патриотско осећање народа према преосталом сачуваном делу територије. Од некадашњег југословенства преостало је српство. Од некадашње Југославије преостала је Србија са Црном Гором. То је било довољно да се таква државна заједница назове новом-старом и, због вековаима старих историјско-културних веза, *сијурном* кућом. На крају, у њој није постојала претња од различитих националних ентитета, јер ју је чинио онај јединствени, претежно српски. Чак и за потоњи период, уочи распада заједнице СЦГ, интересантно је то да етничка и културна различитост скоро никада нису биле довођене у питање на обема странама. „Још једна особеност овог случаја јесте то што су медији, који су активно учествовали у распривању и ширењу политичких сукоба у Србији и Црној Гори, врло ретко прелазили оквири политичких сукоба и залазили у идентитетске спорове“ (Павићевић, Ђуровић 2008, 217).

3) *Војне метафоре (или метафоре о непријатељима)*. У политичким реторикама најчешћи су искази који својим садржајем алудирају на борбени фронт (на пример, „водити битку на два фронта“), војне стратегије („организовање снага“, стратегије одбране или борбе), објаву рата (на пример – опор-

¹² Оно такође потпада под категорију „надградње“, у контексту понуђене структурне поделе друштва.

тунизму, национализму итд.), на непријатеље који могу бити спољашњи и унутрашњи, и томе слично. Другачије се могу формулисати као ратне или милитаристичке метафоре. „У ову констелацију спадају и сва претјеривања у изражавању одлучности (’одлучно и смјело’, ’чврсто и непоколебљиво’ и сл.), кад израз првенствено упућује на агресију: *ломити* отпоре, *разбијати* схваћања, (...) *шичујати* коријене национализму, *заоштри* одговорност (...)“ (Ивас 1988, 209–210). Може се рећи да је међу одабраним цитатима говорника с Вукових сабора, иако није било званичног пребројавања, у периоду од 1987. до 2000. године било највише војних метафора, што и није зачуђујуће уколико се имају у виду догађаји из протекле деценије (грађански рат у СФРЈ, НАТО бомбардовање и сепаратистички покрети на Косову и Метохији). Овом приликом издвојила сам неколицину најупечатљивијих цитата:

„Да нема ветрова, пауци би небо премрежили! Кад наиђу невоље и свакакви јади, не чекати их ни скрштених ни подигнутих руку, већ самоуправно и сложено упртим снагама“ (*Политика*, 21. 09. 1987).

„Сви у том свету, и они даљи, и други, који су близу, нису му баш, или му нису увек, пријатељи, и његовом добру не весели се свако“ (*Политика*, 19. 09. 1988).

„(...) века, који је јагњад везао а целатима одрешо руке“ (*Борба*, 17. 09. 1990).

„(...) спољашње одбране нема без унутрашње слободе“ (*Борба*, 17. 09. 1990).

„У старом душманину нема новог пријатеља“ (*Политика*, 16. 09. 1991).

„Данас нам је, кад су на нас кренуле и ала и врана, Вук Караџић потребан као узорити симбол“ (*Политика*, 21. 09. 1992).

„(...) знали смо и пушку да заменимо пером“ (*Вечерње новости*, 18. 09. 1995).

„Несреће и непријатељи не само да вребају него и подмукло ударају“ (*Политика*, 20. 09. 1999).

„Они који немају ни знања, ни памети, ни духовности, ни оданости, ни милосрдности, ни лепо понашање, ни добре навике, терет су мајци земљи и хођају њоме као звери у људском облику“ (*Политика*, 20. 09. 1999).

Ови искази, поред тога што упућују на ратна дешавања током деведесетих година XX века, добро илуструју тадашњу политичку свест која је функционисала у категоријама пријатељ – непријатељ, добри – лоши, оданост – издаја. У том смислу, *војне метифоре* су са аналитичке тачке гледишта важне јер одсликавају процесе конструисања и одржавања стереотипа о непријатељима. Њихова снага и истрајност, као – уосталом – и других стереотипа, огледа се у перманентном понављању – како у свакодневној комуникацији тако и у јавним нарацијама. „Конструисање ’идентитета’ према специфичним карактеристикама или ’особинама идентитета’ и/или конструисање ’нове слике идентитета’ на негацији и иронисању карактеролошког приступа уз учитавање неких других ’особина’ и вредности (које такође резултира карактерисањем – идеолошким, развојним и сл.) може на краћи или дужи рок да послужи од-

ређеним политикама-идеологијама“ (Ђерић 2005, 44). У том смислу, посматрано из перспективе јавног дискурса, конструисање слике непријатеља, са свим вредносним атрибутима, као и његово „лоцирање“ у свакодневной спољно-унутрашњој политици, допринело је институционализацији стереотипа о непријатељима, захваљујући државној политици у Србији у периоду од 1987. до 2000. године. Сходно томе, у оквиру политичке реторике, *војне мейџфоре* имале су доминантно прескриптиван карактер, јер се путем њих обједињује дугогодишње искуство са одређеним суседима или странцима који су категорисани као непријатељи, а које треба да делује упозоравајуће на колектив, односно, на развијање неповерења и негативних сентимената према страним елементима. Како је Драгана Антонијевић добро констатовала – „страх од Другог јесте наличје мита о Јединству! Зато га у политичким говорима и пропаганди користе режими несигурни у свој ауторитет и стабилност, а драг је и свим политичким опцијама које теже диктатури или радикализму“ (Антонијевић 2007, 181).

Потреба, дакле, да се друштвена стварност поједностави у црно-белим оквирима, посебно у категоријама непријатеља, била је неопходна да би се аудиторијуму посредно и непосредно приближила и наметнула идеја о нужности одбране територијалног и државног интегритета. Путем разгранаванња глорификујућих нарација о српском народу и Србији такође се остваривао и потврђивао легитимитет и континуитет политичког поретка. С тим у вези, Србија је смештена у контекст позитивно квалификованих категорија (било моралних, било политичких, било културних), за разлику од непријатеља. Таква атмосфера требало је да изазове осећај колективне антипатије према непријатељима, али и колективне емпатије. На тај начин се стварала изврсна подлога да се у државничке потезе не сумња, већ да се у њих неприкосновено верује, јер су презентовани као они који бране кључне националне интересе, а који су скупа са претходно поменутих елементима политичке реторике су-блимирани кроз представе мита о јединству нације.

Такође, занимљива је употреба народних умотворина које описују односе између пријатеља и непријатеља. Тиме што су биле цитиране на Саборима као неке од умотворина које је Вук Караџић сакупио и објавио у својим делима, имале су због његовог ауторитета много већу вредност и тежину. Штавише, као елементи народног, фолклорног стваралаштва, које је старо стотинама година, додатно су послужиле да би биле актуализоване у искуствене и саветодавне сврхе.

4) Следећа група метафора, иако се није нашла међу метафорама које је издвојио Ивас Иван, условно се може назвати *економско-привредним* метафорама, јер описују привредно-економске односе између зарађених земаља бивше СФРЈ, бирократску организацију, као и привредне потенцијале Србије.

„Платили смо високу цену нашим заблудама да другим народима будемо Пијемонт, да ујединимо и оне који су имали друге рачунице, чак нама противне“ (*Политика*, 21. 09. 1992).

„Да би смо лепо или макар коректно сарађивали са другим народима, не морамо срљати у компликоване државне заједнице, у којима ће бити сталних

трвења међу разним нивоима и међу националним бирократским елитама, и у којима бисмо стално морали да издржавамо далеко више чиновника него што је неопходно“ (*Политика*, 20. 09. 1992).¹³

„Сунце је продужило да нас греје, кише и даље заливају наша поља. Из дубине земље и даље пристижу наша жита, траве и руде“ (*Политика*, 20. 09. 1992).

Ове метафоре одликује подједнако дескриптивни и прескриптивни карактер, у смислу описивања ситуација које су довеле до међудржавних размирица на штету Србије, као и поука које из таквих односа треба да се извуку. Прва два исказа могу се протумачити као један универзалан приговор на неједнаку распоређеност индустријских постројења, расподелу привредних ресурса и економску добит у бившој СФРЈ. Одређени представници политичке елите Србије сматрали су да је управо Србија била изабљивана на уштрб свог привредног напретка, да би финансирала и потпомагала привредни развој других република бивше заједнице.¹⁴ На положај неједнаке и неправне привредне расподеле приговарале су, уосталом, и друге земље бивше Југославије. У обостраном незадовољству привредно-економским развојем треба тражити разлоге државно-економских сукоба и разилажења. Погрешна економска политика вођена у бившој Југославији¹⁵ – базирана на централном планирању, државној својини као основном облику својине, контролисано тржишту и улагању огромних материјалних ресурса у непрофитабилна индустријска постројења – доживљава свој крах распадом јединственог југословенског тржишта, које нестаје урушавањем државне заједнице. У Србији је, међутим, кроз режим Слободана Милошевића, из идеолошко-политичких разлога, економија наставила да се највећим делом базира на принципима несупешног и истрошеног концепта социјалистичке економије, а посредством ратова и санкција међународне заједнице процветали су сива економија и корупција, што се скупа читовало у тоталном привредном колапсу. То су само неке од последица антимодрерних процеса у Србији, који су се одвијали и паралелно са општим тенденцијама у већини европских и светских земаља, и насупрот њима, а које су у то време обележавале завршетак хладноратовске политике, прелазак на тржишну економију, успостављање капитализма и јачање демократије. Будући да се није објективно говорило о реалним привредно-економским проблемима, тадашњи државни врх је наметао истине и чиње-

¹³ Иако овај цитат не представља метафору већ алузију на државе из окружења, издвојен је зато што сликовито сумира проблеме који су постојали у СФРЈ, и чија је акумулација и кулминација допринела њеном неминовном распаду.

¹⁴ То је готово опште место у скоро свим државно-политичким заједницама које се суочавају са тежњама појединих чланова ка остваривању независности. Посебно је интересантан пример бивше Чехословачке, утолико пре што је заједница окончана без оружаних сукоба и већих политичких потреса. О томе видети: „Metaphors of the Natural and the Artificial in Czech Political Discourse“ (Holy 1994).

¹⁵ О контрадикторним процесима модернизације и индустријализације у двама Југославијама видети: „Модернизација у условима национално нестабилног друштва (југословенско и српско искуство)“ (Петрановић 1994).

нице о кривици (која се премештала на друге земље из региона, на Европску Унију, Америку и НАТО). Тако се, између осталог, вршила рационализација немаштине у Србији током деведесетих година, која је функционисала по истом принципу као демонизација непријатеља, наспрам чега се, паралелно, одвијала прекомерна валоризација српске културе и државе.

Последњи исказ из реда *економско-ћривредних* метафора може бити анализиран из перспективе епског жанра. „Епским се пјевањем (и политичким говором) заједница држи на окупу тако да се пјева у име заједнице и о заједници“ (Ивас 1988, 226). Понекад се чини да се много снажнији ефекат политичког говора постиже уколико се, наизглед, заобиђе политички проблем, а говор се усредреди на теме које погађају сентименте колектива. Такве теме су управо ове о одржању заједнице упркос свим недаћама које посебно краси епски стил. Епско приповедање у политичким обраћањима постаје важно када се колектив осети угроженим од стране спољашњих утицаја, и када се епским темама подстичу идеализоване слике и обрасци националне прошлости.¹⁶ Да би се створио осећај заједништва и слоге, заједница се окупља око примаљивих епско-митских прича, јер имају умирујуће и оптимистичко дејство.

5) Након промене режима Слободана Милошевића и са успостављањем прве демократске владе, политички курс био је усмерен ка што бржим европским интеграцијама, а не ка изолацији у националне оквире.¹⁷ Демократска реторика на Вуковим саборима од 2001. до 2005. године, уз покушај подједнаке валоризације српске и европске баштине, била је усмерена ка презентовању европских димензија Вука Караџића и других важних историјских личности.

За овај период се не може рећи да су метафоре престале да постоје као један од важнијих облика политичке реторике. Штавише, он је и популаризован, посебно кроз јавне наступе покојног премијера Зорана Ђинђића,¹⁸ чије су метафоре до данас остале његов заштитни знак. Разлика у односу на претходно посматрани период јесте у томе што су оне само промениле идеолошко-политичку оријентацију и артикулацију, те тако постале помоћни инструменти заговарања евроатлантских интеграција и демократских вредности. Дакле, метафоре су наставиле да постоје у служби идеологије и, сходно томе, посебно у овом периоду, њихов карактер је био првенствено прескриптиван. Због тога овде истичем једну посебну групу метафора, које се могу окарактерисати као *месијанске метафоре*. Један од основних разлога за такво одређење лежи у чињеници да је од 2001. године, поред политичко-прескриптивних карактеристика, Вук презентован као личност која је читавим својим животом испуњавала мисију приближавања српског друштва европском, и тако га учинила важним европским културно-историјским простором.

¹⁶ „Пропаганда мржње и рата радо експлоатише фолклорне епске митове, евоцира успомене на митске и легендарне догађаје и јунаке, а често користи и саму форму десетерачког народног епа“ (Чоловић, 2000, 189).

¹⁷ О томе колико су се промене у политичком дискурсу одразиле и на Вукове саборе, у смислу промовисања вредности демократског друштва и политике европских интеграција, видети: (Диковић, 2009).

¹⁸ Видети: *Метафоре гр Зорана Ђинђића* (Ђинђић 2004).

„Ми смо сви заједно жељни победе (...) и Вук Караџић као мисионар и пророк српске културе желео је победу српског духа“ (Политика, 11. 09. 2001).

„Будућим генерацијама пада у део да Вукову мисију разумеју на прави начин и приподобе је духу нових времена“ (Политика, 16. 09. 2002).

„Он би се тако схваћен одржавао у нашој колективној свести и као (...) месија – зато што је у културном смислу препородио и уздигао српски народ“ (Политика, 15. 09. 2003).

Судбоносно професионална оријентација Вука Караџића ка Европи, у овом случају, бива транспонована на жељену друштвено-политичку оријентацију Србије и њених грађана. У представљању визионарске Вукове делатности, афирмативно се мисли на европски пут који би требало следити. У ширем смислу, *месијанске метифоре* би се могле окарактерисати и као врста позитивне „есхатологије“, која – за разлику од претходног политичког режима – упућује на крајње виђење и судбину Србије у Европи.

На основу до сада изнетих цитата, који у себи садрже метафоре дескриптивног или прескриптивног карактера, желела сам да прикажем њихову употребу у односу на одређени контекст, па тако и да укажем на значења која у оквиру датог контекста метафоре могу имати. Такође, њихова концептуална применљивост је толико широка, да доводи до тога да у основи не постоји ни једно ни тачно значење метафора, већ само оно које јој је приписано од стране особе која је изговари, или од стране примаоца. Стога су овде посматране искључиво оне метафоре које је требало да на публику (примаоца) делују тако да изазову исте асоцијације или значења која им је приписала она особа која их је изговорила. Другим речима, пажња је била усмерена на „инструиране“ метафоре, чије се значење није препуштало арбитарном комуникацијском ланцу значења, већ се, унапред, њиховим изговарањем у датом политичком контексту уједно и пројектовало и наметало њихово значење.

* * *

Како сматра Ана А. Јовановић – „уколико нове метафоре уђу у појмовни систем јавног мњења, било да је реч о стручној или лаичкој публици, оне мењају не само начин на који јавност разумева одређену стварност, него и даљу перцепцију те стварности, одређивање према њој, па и активно ангажовање спрам ње“ (Јовановић 2008, 283). Тако се може говорити о томе да метафоре на одређени начин стварају, или пак обликују стварност, па тако и ону политичку (Исто).¹⁹

Стога сам у раду покушала да прикажем како су у периоду од 1987. до 2005. године различите метафоре одсликавале стварност и на који начин је,

¹⁹ Најпознатији случај метафора која је обележила, па у извесном смислу и обликовала српску стварност у последњој деценији XX века јесте чувена метафора Милована Витезовића: „народ нам се догађа“. О веома исцрпном семантичком обликовању друштвено-политичке стварности у Србији, кроз актуализацију две историјске личности – Карађорђа и кнеза Милоша Обреновића, видети у: (Антонијевић 2007).

ангажованом употребом у политичком дискурсу, њихово значење усмерава-но ка жељеним циљевима. *Медицинске, традицијелске, економско-ћривредне и војне* метафоре су у периоду од 1987. до 2000. године, у оквиру политичке реторике говорника Вукових сабора, функционисале као додатни инструменти помоћу којих се утврђивао и потврђивао политички легитимитет владајућег режима. Са друге стране, од 2001. године, у процесима демократизације, *месијанске* метафоре су представљале индикатор промене политичко-идеолошке парадигме, па тако и реторике, као и заговарање и прихватање новог система вредности. Примарна функција метафора до 2001. године била је интегрисања и мобилизацијска, посебно онда када су се односиле на распад СФРЈ и грађански рат, сепаратистичке покрете на Косову и Метохији и НАТО бомбардовање. Њихова употреба је појачавала ефекат националног јединства и дељења исте колективне судбине. Такође, до тог периода су оне коришћене од стране политички ангажованих говорника, и као „објективни“ судови који су – индиректно – позитивно квалификовали националистичку парадигму владајућег режима. Од 2001. године, пак, функција метафора постаје европско-демократски афирмацијска, у смислу истицања неопходности евроатлантских интеграција и приступања Европској Унији. Додатно су коришћене и као „објективни“ судови који су – индиректно – позитивно квалификовали успостављање демократског поретка, толеранције и космополитизма, који су у овом периоду сублимирани искључиво у представама о Вуку Караџићу.

На основу досадашњег разматрања може се закључити да метафоре представљају значајно политичко оруђе, а у комбинацији са одређеним политичко-националним симболима могу имати и снажан симболички потенцијал, којем се учитавају жељена значења. Поједине метафоре из овог рада упућују на тај аспект и у себи садрже јасну асоцијацију или позивање на одређене политичко-националне симболе из даље или ближе прошлости (попут Вука Караџића или Косова), који су у оквиру политичке реторике актуализовани, или пак изнова репродуковани са конкретнијим и ангажованијим значењем. „Симболи једноставно не настају спонтано, нити је трајни процес редифинисања симболичког света ствар случаја“ (Керцер 2002, 329). Тако, промене у оквиру политичког дискурса – као што је то био случај у Србији, где су се политичко-идеолошке промене одразиле и на Вукове саборе од 1987. до 2000. и од 2001. године наовамо – имплицитно подразумевају и промене у симболичком свету: „Стварање неког симбола, или много чешће, поистовећивање са популарним симболом, може бити моћно средство задобијања и задржавања власти, јер ознака власти је конструисање стварности“ (Исто). Стога следећи аспекти, који се односе на улогу симбола у јавно-политичком дискурсу, могу – у контексту овог рада – да важе и за саме метафоре.²⁰ На првом месту, то је *сазнајни* аспект, у смислу да се преко њих спознаје политичка стварност, тј. они поједностављују и материјализују апстрактне политичке доктрине;

²⁰ При томе не мислим да симболи и метафоре припадају истим семиотичким категоријама, али се у овом контексту посматрају само слични аспекти употребе симбола и метафора које се испољавају у јавно-политичком дискурсу.

потом *афективни*, јер они покрећу емоције појединаца и масе; *њокрејачки*, јер подстичу на акцију; *комуникацијски*, јер ефикасно преносе поруке политичких актера и *њиркривалачки*, јер се путем њих маскира присуство конфликта и утиче на стварање илузије о јединству народа (Ђорђевић 1993, 1039–1040).

Међутим, потенцијал метафора, као уосталом и политичких симбола, и њихова широка применљивост у политичком дискурсу не зависе само од контекста него и од неких њихових иманентних својстава.²¹ Неухватљиве структуре, временска флуидност, вишезначност смисла и својства, прилагодљивост контекстима у оквиру којих могу да делују афирмативно или деструктивно – само су неке од карактеристика које метафоре и политичке симболе одређују у њиховој посебности у односу на друге категорије мишљења и комуникације. То такође значи да се изван одређеног контекста (или, пак, консензуса, ако се ради о политичко-националним симболима) не може поуздано утврдити њихово основно значење, али се зато може претпоставити, у односу на дату ситуацију и контекст, у ком ће се правцу и на који начин променити или прилагодити њихово значење.

Управо то чини метафоре у комбинацији са политичким симболима, а и политичке симболе као метафоре одређене политичке стварности, изазовним истраживачким подухватом, у смислу испитивања њиховог узајамног односа и паралелне употребе у оквиру политичког дискурса, односно – политичке реторике.²² У овом раду је, на основу анализе одређених примера, само установљена веза метафора и политичких симбола у оквиру политичке реторике, те он заправо представља предлог за размишљање и следећи истраживачки корак ка семантичкој димензији политичког дискурса. Стога, будући да ограничења дужине текста не дозвољавају детаљније разматрање овог односа, могу још само рећи да ову тему сматрам изузетно важном са аспекта будућих антрополошких истраживања, која би могла резултирати инспиративним научним закључцима.

²¹ Веома исцрпан приказ различитих научних одређења симбола и метафора, као и семиотичких праваца, видети у: (Јанићијевић 2000, 188–281).

²² На пример, у америчкој јавности, Мартин Лутер Кинг је постао симбол афроамеричког покрета за грађанска права, али он уједно представља и универзалну метафору ненасилне борбе за освајање грађанских и политичких слобода и, уопште, ослобођења. Међутим, не значи да ће политички симболи увек произвести метафоре са оваквим, углавном афирмативним значењима. Може да се догоди супротно – да одређени политички симбол произведе вредносно-негативне метафоре. Дакле, ствар је политичког контекста како ће метафоре бити тумачене у односу на дати политички симбол, или обрнуто. Зато је важно установити ниво односа метафора и политичких симбола у оквиру одређене политичке реторике, тј. утврдити да ли су у надређеном, подређеном или једнаком положају, или је пак њихова веза чисто случајна, па да се потом разматрају у односу на произвођење политичке стварности.

Литература

- Антонијевић, Драгана. 2007. *Карађорђе и Милош – Мит и полиитика*. Београд: Етнолошка библиотека књига 33.
- Beck, E. F. Brenda. 1978. „The Metaphor as a Mediator Between Semantic and Analogic Modes of Thought“. In: *Current Anthropology*, Vol. 19, No. 1. The University of Chicago Press.
- Диковић, Јована. 2009. „Политичка инструментализација Вукових сабора од 1987. до 2005. године“. У: *Сйомен месџа, исџорија, сећања*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ђерић, Гордана. 2005. *Пр(а)во лице множинe – Колекџивно самооимање и џредсџавање: мџиови, каракџери, менијалне маје и сџереоџиџи*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
- Ђинђић, Зоран. 2004. *Меџафоре гр Зорана Ђинђића*. Београд: Европски покрет пријатељства.
- Ђорђевић, Јелена. 1993. „Симболи“, У: *Енциклопедџија џолиџичке кулџуре*. Београд: Савремена администраџија.
- Ђорђевић, Јелена. 1997. *Полиџичке свеџковине и рџџуали*. Београд: Досије Сигнатуре.
- Живковић, Драгиша (ур.). 1992. *Речник књџжевних џермина*, Београд: Нолит.
- Ивас, Иван. 1988. *Идеолоџија у џовору*. Загреб: Библиотека Филозофска истраживања.
- Јанићијевић, Јасна. 2000. *Комуникаџија и кулџура са уводом у семиоџичка исџраживања*. Нови Сад: Издавачка књџжница Зорана Стојановића.
- Јовановић, Мирослав. 2002. *Језик и грушџивена исџорија*. Београд: Стубови културе.
- Јовановић, А. Ана. 2008. „Кохерентни аспекти политичких метафора и целовита метафоричка структура“, У: *Токови у савременој романисџиџи*. Београд: Филолошки факултет : Друштво за културну сарадњу Србија-Француска.
- Керцер, И. Дејвид. 2002. „Моћ обрeда“, У: *Полиџичка аниџроџолоџија*. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду и Чигоја штампа.
- Кликовац, Душка. 2004. *Меџафоре у мишљењу и језику*. Београд: Библиотека XX век.
- Naumović, Slobodan. 2005. „The social origins and political uses of popular narratives on Serbian disunity“. U *Filozofija i društvo* 1/XXVI. Beograd.
- Ogden, Kay Charles and Richards, Ivor Armstrong. 1985. *The meaning of meaning: a study of the influence of language upon thought and the science of symbolism*. London.
- Павићевић, Ђорђе и Ђуровић, Срђан. 2008. „Односи Црне Горе и Србије од 1991. до 2006. године – Анализа медијског дискурса“. У: Гордана Ђерић (ур.), *Иниџима јавносџи*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију : Фабрика књига.
- Петрановић, Бранко. 1994. „Модернизација у условима национално нестабилног друштва (Југословенско и српско искуство)“, У: *Србија у модернизацијским џроцесима*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Holy, Ladislav. 1994. „Metaphors of the Natural and the Artificial in Czech Political Discourse“, In: *Man*, New Series, Vol. 29, No. 4, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.
- Charteris-Black, Jonathan. 2005. *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Palgrave.
- Чоловић, Иван. 2000. *Полиџичка симбола*. Београд: Библиотека XX век.
- Schlesinger, Mark and Lau, R. Richard. 2000. „The Meaning and Measure of Policy Metaphors“. In: *The American Political Science Review*, Vol. 94, No. 3, American Political Science Association.

Периодика

- Крсмановић, Велиша. 1990. Без унутрашње слободе нема спољашње одбране. *Борба*. 17. септембар.
- Тањуг. 1991. Духовно сабирање српства. *Борба*. 16. септембар.
- Вукашиновић, Д. 1988. Народ се пренуо. *Вечерње новости*. 19. септембар.
- Влајић, М. и Вукашиновић, Д. 1990. Вук-име народа. *Вечерње новости*, 17. септембар.
- Вукашиновић, Д. 1995. Перо уместо пушке. *Вечерње новости*. 18. септембар.
- Лучић, М. и Пејак, Д. 1987. Данас бисмо морали поновити вуковски подвиг. *Политика*. 21. септембар.
- Пејак, Душан. 1988. Народ своје добро не тражи у туђем злу. *Политика*. 19. септембар.
- Пејак, Душан. 1989. Поглед у историју и будућност. *Политика*. 18. септембар.
- Пејак, Душан. 1991. Од духа до језика. *Политика*. 16. септембар.
- Пејак, Душан. 1992. Непогрешиво осећање историје. *Политика*. 20. септембар.
- Пејак, Душан. 1992. Српско питање не може се решити без Срба. *Политика*. 21. септембар.
- Пејак, Душан. 1999. Вук је одавно постао мит. *Политика*. 14. септембар.
- Пејак, Душан. 1999. Несреће и непријатељи подмукло ударају. *Политика*. 20. септембар.
- Пејак, Душан. 2001. Бити модеран значи поштовати свој корен. *Политика*. 11. септембар.
- Пејак, Мирјана. 2002. Велико наслеђе српске културе. *Политика*. 16. септембар.
- Пејак, Мирјана. 2003. Језик је хранитељ народа. *Политика*. 15. септембар.
- Тањуг. 2004. Једини прави вожд који није био кнез. *Политика експрес*. 20. септембар.
- Лекић, Јасмина. 1992. У Србији ништа ново. *Нин*. 18. септембар.

Jovana Diković

Metaphors in Political Discourse

Key words: metaphors, political discourse, political rhetoric, Vukovi sabori manifestations

This paper analyzes metaphors usage within political discourse, i. e., rhetoric of political public speech. The analysis is based on public speech held at Vukovi sabori manifestations from 1987–2005, by active politicians or cultural elite at a given time period. Manifestations such as Vukovi sabori or Saborski dani were created primarily as purely cultural and artistic; however, they have also proven to be a good medium for messages with clear political agenda, hidden in metaphors of the speakers. These metaphors, in a political rhetoric, are thus seen as an instrument used to channel desired aims and win over potential voters. On the other hand, they also could be taken as one of the indicators of ideological-political paradigm change after 2000. In both cases, these metaphors are analyzed as a potential for promoting certain interests carrying heavy influence on key values and attitudes within the political discourse.